

Justitieutskottets betänkande

1984/85:21

om anslag till rättshjälp m. m. (prop. 1984/85:100 bil. 4, F, jämte motioner)

ANDRA HUVUDTITELN

Rättshjälp m. m.

1. **Rättshjälpkostnader.** Regeringen har i proposition 1984/85:100 bilaga 4 (justitiedepartementet) under punkt F 1 (s. 113) föreslagit riksdagen att till Rättshjälpkostnader för budgetåret 1985/86 anvisa ett förslagsanslag av 221 000 000 kr.

Motion

I motion 1984/85:488 av Filip Fridolfsson (m) hemställs att riksdagen hos regeringen begär förslag om att sådan ändring görs inom ramen för rättshjälpens medelstillelning att näringsidkare ges förbättrad möjlighet att få rättshjälp också i angelägenheter som berör hans näringsverksamhet.

Utskottet

Medelsberäkningen

Regeringens förslag under denna punkt innebär oförändrat anslag i förhållande till anslaget för innevarande budgetår.

Rättshjälpkommittén (Ju 1982:01), som i september 1984 avgett sitt huvudbetänkande (SOU 1984:66) Den allmänna rättshjälp, föreslår genomgripande förändringar i rättshjälpssystemet. Betänkandet remissbehandlas f. n.

Utskottet har ingen erinran mot regeringens medelsberäkning.

Rättshjälp åt näringsidkare

Frågan om rättshjälp åt näringsidkare tas upp i motion 488. Motionären, som anför att småföretagare i sin yrkesverksamhet beviljas rättshjälp ytterst restriktivt, önskar att det införs förbättrade möjligheter för näringsidkare att få rättshjälp också i angelägenheter som berör näringsverksamheten.

Enligt 8 § första stycket 3 rättshjälpslagen (1972:429) får allmän rättshjälp inte beviljas näringsidkare i angelägenhet som uppkommit i hans näringsverksamhet om ej skäl föreligger med hänsyn till verksamhetens art och begränsade omfattning, hans ekonomiska och personliga förhållanden eller omständigheterna i övrigt.

Näringsidkares rätt till rättshjälp har flera gånger tidigare behandlats av utskottet. En utförlig redogörelse för frågan har lämnats i utskottets betänkande JuU 1982/83:19 s. 24 ff.

När utskottet senast behandlade ett motionsönskemål som det nu aktuella (JuU 1983/84:18 s. 4) avstyrkte utskottet bifall till motionen under hänvisning till att rättshjälpskommitténs överväganden i fråga om näringsidkares rätt till rättshjälp borde avvaktas.

I sitt nyssnämnda huvudbetänkande uttalar kommittén att den enligt sina direktiv haft att överväga om regeln om näringsidkares rättshjälp bör göras mer restriktiv.

Kommittén anför att de tämligen osäkra undersökningar av hur många näringsidkare som årligen beviljas rättshjälp i sin näringsverksamhet tyder på att antalet ärenden understiger det antal (ca 1 000) som antogs i samband med den ändring av bestämmelserna som trädde i kraft den 1 januari 1980 (prop. 1978/79:90, JuU 30, rskr 268). Kommittén uttalar vidare (s. 100):

Vi har alltså en god bild av att bestämmelserna om näringsidkares rätt till rättshjälp tillämpas restriktivt. Med den inriktning som samhällets rättshjälp bör ha är detta enligt vår mening riktigt. Det finns därför – och mot bakgrund av direktivens uttalanden – ingen anledning att föreslå att näringsidkare ges ytterligare möjligheter att erhålla rättshjälp.

Någon anledning att rent generellt begränsa rätten till rättshjälp för näringsidkare utöver vad som gäller i dag finns emellertid inte heller. När det föreligger starka sociala skäl som talar för det bör näringsidkare även i framtiden kunna beviljas rättshjälp. Tillämpningen av reglerna bör även fortsättningsvis vara av samma restriktiva natur som f. n.

Remissbehandlingen av kommitténs betänkande är ännu inte avslutad.

Mot bakgrund av det sagda anser inte utskottet att det finns skäl för någon riksdagens åtgärd med anledning av motionen. Utskottet avstyrker därför bifall till motion 488.

Utskottets hemställan

Utskottet hemställer

1. beträffande *medelsberäkningen*

att riksdagen med bifall till regeringens förslag till *Rättshjälpskostnader* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 221 000 000 kr.,

2. beträffande *rättshjälp åt näringsidkare*

att riksdagen avslår motion 1984/85:488.

2. Rättshjälpsnämnderna m. fl. anslag. Utskottet tillstyrker regeringens förslag under punkterna F 2 – F 4 (s. 113–116) och hemställer

1. att riksdagen till *Rättshjälpsnämnderna* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 8 330 000 kr.,

2. att riksdagen till *Allmänna advokatbyråer: Uppdragsverksamhet* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 1 000 kr.,
3. att riksdagen till *Allmänna advokatbyråer: Driftbidrag* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 2 000 000 kr.

3. **Vissa domstolskostnader m. m.** Regeringen har under punkt F 5 (s. 116) föreslagit riksdagen att till Vissa domstolskostnader m. m. för budgetåret 1985/86 anvisa ett förslagsanslag av 34 800 000 kr.

Motioner

I motion 1984/85:1245 av Mona Sahlin (s) och Margareta Palmqvist (s) hemställs att riksdagen beslutar att som sin mening ge regeringen till känna att frågan om ersättning av allmänna medel för åtalads bevisning i brottmål utreds.

I motion 1984/85:1655 av Paul Jansson m. fl. (s, m, c, fp) hemställs att riksdagen hos regeringen begär en översyn av gällande regler avseende ersättning till vittnen i brottmål.

Utskottet

Medelsberäkningen

Från anslaget betalas vissa kostnader för rättegångsväsendet, bl. a. ersättning av allmänna medel till vittnen och målsägande. Under denna punkt föreslår regeringen att riksdagen anvisar ett förslagsanslag som innebär en sänkning med 3 800 000 kr. i förhållande till anslaget för innevarande budgetår; det belopp som föreslås är 34 000 000 kr.

Utskottet har inte något att invända mot regeringens medelsberäkning.

Kostnader för tilltalads bevisning

I motion 1245 behandlas kostnadsansvaret för bevisning i brottmål. Motionärerna anser det ur rättssäkerhetssynpunkt otillfredsställande att en tilltalad som vill åberopa viss bevisning kan bli tvungen att själv bekosta denna eller av ekonomiska skäl t. o. m. avstå från den önskade bevisningen. Det begärs i motionen att tilltalades bevisning alltid skall betalas av allmänna medel.

När ett vittne har åberopats av åklagaren eller inkallats av rätten själv skall vittnesersättningen enligt 36 kap. 24 § rättegångsbalken (RB) betalas av allmänna medel. Detsamma gäller i fråga om sakkunnig (40 kap. 17 § RB). Vem som slutligen skall bära kostnaderna bestäms enligt regler som kommer att redovisas i det följande.

En av formerna för rättshjälp enligt rättshjälpslagen (1972:429) är

rättshjälp åt misstänkt i brottmål. Sådan lämnas dels genom biträde av offentlig försvarare enligt RB, dels genom ekonomiska förmåner (ersättning för eller befrielse från vissa kostnader, 35–38 §§ rättshjälpslagen). Den som är tilltalad i brottmål och som har en inkomst inte överstigande 50 000 kr. kan beviljas rättshjälp i den sist nämnda formen. Inkomstgränsen höjs om den tilltalade har försörjningsbörda. Staten betalar rättshjälpskostnaderna för den som har beviljats sådan rättshjälp. Som rättshjälpskostnader anses den tilltalades kostnader för bl. a. bevisning och för resa och uppehälle. Den som har beviljats ekonomisk rättshjälp är också befriad från vissa expeditionsavgifter. Återbetalningsskyldighet kan komma i fråga om den tilltalade döms i målet.

I fråga om den slutliga fördelningen av rättegångskostnaderna i brottmål där åklagaren för talan kan följande sägas.

Enligt reglerna i 31 kap. RB skall den som döms i ett mål betala tillbaka till staten bl. a. vad som av allmänna medel utgått för hans inställelse vid rätten under förundersökningen och vad som betalats till vittne eller sakkunnig eller eljest för bevisning under förundersökningen eller i rättegången samt till offentlig försvarare. Kostnad som inte varit skäligen påkallad för utredningen och kostnader som vållats genom vårdslöshet eller försummelse av någon annan än den tilltalade eller hans ombud är den dömde dock inte skyldig att återbetala. Den dömde är inte skyldig att återbetala mera än vad som skulle ha varit hans maximibelopp för rättshjälpsavgift om han hade haft allmän rättshjälp. Maximibeloppet varierar med hänsyn till vederbörandes ekonomiska förhållanden (1 §).

Om en tilltalad frikänns i ett mål där åklagaren för talan har han rätt till ersättning av allmänna medel för sina kostnader för försvarare och för bevisning, om kostnaden varit skäligen påkallad för tillvaratagande av hans rätt, och till ersättning för sin inställelse i rätten (2 §).

Skyldigheten att ersätta rättegångskostnader i högre instans bestäms med hänsyn till rättegången där (10 §).

För kostnader som uppkommer under förundersökningen har den misstänkte betalningsansvar endast i den mån han sedermera enligt 31 kap. RB åläggs sådant i en fällande dom.

I 23 kap. RB ges bestämmelser om förundersökning. Vid förundersökning skall inte bara de omständigheter som talar mot den misstänkte utan även de som är gynnsamma för honom beaktas och bevis som är till hans förmån tas till vara (4 §). Den misstänkte och hans försvarare har rätt att vid förundersökningen ange den utredning som de anser önskvärd. Om den misstänkte begär att förhör skall hållas med någon eller att annan utredning skall förebibras skall hans begäran bifallas om det kan antas att åtgärden skulle få betydelse för utredningen. Om framställningen avslås skall skälen anges (18 §). Den misstänkte kan göra anmälan hos rätten när en sådan framställning som nyss sagts har avslagits eller om den misstänkte menar att det finns någon annan brist i utredningen. Rätten kan då vidta de åtgärder

som påkallas (19 §).

Av den lämnade redogörelsen framgår att den situation som motionsspörsmålet avser och som motionärerna anser vara oacceptabel – att en misstänkt eller tilltalad av ekonomiska skäl tvingas avstå från bevisning som han vill åberopa – kan uppkomma endast under förutsättning att den berörde inte har beviljats rättshjälp åt misstänkt i brottmål eller om varken åklagaren eller rätten funnit anledning att skaffa in den begärda bevisningen.

Utskottet vill inledningsvis framhålla att det endast i undantagsfall torde inträffa att en tilltalad kommer i den situation som motionärerna beskriver; åklagare och domstolar har vanligtvis en frikostig inställning till tilltalades önskemål om bevisning. Även om frågan således får antas ha endast ringa praktisk betydelse avser den emellertid ett angeläget område. Den bör dock enligt utskottets mening inte ses isolerad utan i ett vidare sammanhang, där frågorna om ersättning för bevisning och fördelning av rättegångskostnader tas upp mer allmänt. En översyn av dessa ämnen kommer att göras av rättegångsutredningen (Ju 1977:06) och redovisas i ett betänkande som är aviserat till slutet av år 1985.

Med hänvisning till vad nu har sagts anser utskottet att det inte är påkallat med något ställningstagande till motionsspörsmålet från riksdagens sida. Utskottet avstyrker därför bifall till motion 1245.

Vittnesersättning

I motion 1655 kritiseras de nuvarande reglerna om vittnesersättning. Motionärerna anser det vara stötande för rättskänslan att den som måste vittna i domstol kan bli ekonomiskt lidande; det begärs att vittnen skall få full kompensation för förlorad arbetsförtjänst och ersättning för resor enligt de statliga ersättningsnormerna.

Ersättningar som skall betalas av allmänna medel till vittnen, målsägande m. fl. för inställelse i mål eller ärenden vid domstolar eller andra myndigheter beräknas enligt förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m. m. Denna förordning, som trädde i kraft den 1 november 1982, ersatte en förordning med i viss mån andra ersättningsregler och lägre ersättningsbelopp. Ersättningen kan avse nödvändiga kostnader för resa (reseersättning) och uppehälle (traktamente) samt ersättning för mistad inkomst eller annan ekonomisk förlust (ersättning för tidsspillan).

Reseersättning betalas för resa med tåg med belopp som motsvarar avgiften för en plats i andra klass och i förekommande fall avgift för sovplats. Resa med egen bil ersätts med 60 öre per kilometer. Kostnad för resa med flygplan ersätts bl. a. om detta färd sätt skulle bli billigare än annat när man beaktar även traktamente och ersättning för tidsspillan eller om vissa tidsvinster uppstår i förhållande till en resa med billigare färdmedel.

Traktamente får bestämmas till högst 50 kr. per dag. Utgift för nattlogi ersätts med högst 200 kr. per natt eller, om det föreligger särskilda skäl, högst 300 kr.

Ersättning för tidsspillan får bestämmas till högst 30 kr. för varje timme under vilken den som har kallats mister inkomst eller gör annan ekonomisk förlust på grund av inställelsen. Ersättningen får dock inte överstiga 200 kr. per dag.

Första lagutskottet och sedermera justitieutskottet¹ har vid en rad tillfällen behandlat motionsyrkanden som gått ut på förbättrad vittnesersättning. Motionerna har avstyrkts, i regel under hänvisning till beslutade eller förestående höjningar av ersättningsbeloppen. Justitieutskottet har också hänvisat till att vittnesinställelsen är grundad på en lagstadgad skyldighet, som i rättskipningens intresse åligger envar. Regelmässigt har utskottet uttalat sin anslutning till motionärernas uppfattning att det är angeläget att ersättningsbeloppens storlek inte får negativ inverkan på allmänhetens beredvillighet att vittna inför domstol.

Med anledning av fyra motioner togs frågan upp år 1979. Utskottet lät då remissbehandla motionerna. Utskottet, som fann att de dåvarande ersättningsreglerna var behäftade med vissa brister, ansåg att ersättningssystemet borde ses över. Utskottet uttalade att i första hand borde undersökas i vilken utsträckning ersättningsbestämmelserna kan bedömas inverka på effektiviteten och säkerheten i rättskipningen; därvid skulle beaktas att också andra faktorer, t. ex. sådana av psykologisk art, kan inverka på allmänhetens benägenhet att medverka i rättegångsförhandlingar o. d. En utgångspunkt för översynen borde vara att plikten att inställa sig som vittne är en lagstadgad skyldighet som i rättskipningens intresse principiellt åligger envar. Vidare måste enligt utskottet beaktas att denna skyldighet aktualiseras för ett relativt litet antal medborgare och då vanligtvis endast vid något eller ett fåtal tillfällen. Vid översynen borde förutsättningslöst prövas olika vägar att bestämma ersättningen till vittnen m. fl. efter smidiga och mer rättvisa grunder än då gällande (JuU 1979/80:14 s. 15 f, rskr 124).

Regeringen uppdrog åt domstolsverket att göra den begärda översynen. I juni 1981 redovisade domstolsverket uppdraget i rapporten (1981:6) Vittnesersättning m. m. I rapporten konstaterades att andelen vittnen som faktiskt hörsammar kallelser till domstolen är hög. Enligt rapporten är ersättningsbestämmelserna i allmänhet av underordnad betydelse jämfört med andra faktorer som påverkar vittnenas benägenhet att inställa sig. I vissa avseenden gav enligt rapporten de då gällande ersättningsbestämmelserna i väsentliga hänseenden oskäliga och orättvisa resultat.

Efter det att rapporten hade avlämnats höjdes de dåvarande ersättningsbeloppen.

Därefter uttalade departementschefen i 1982 års budgetproposition att det i dåvarande budgetläge knappast var möjligt att göra några mera ingripande förändringar i reglerna om ersättning till vittnen m. fl. Justitieutskottet uttalade med anledning härav våren 1982 (JuU 1981/82:46 s. 6) att utskottet

¹ Se 1LU 1970:38, JuU 1972:7, 1973:19, 1974:8, 1975:4, 1975/76:24, 1976/77:24, 1977/78:29, 1979/80:14, 1981/82:46, 1983/84:18.

delade denna uppfattning. Utskottet anförde att det dock var angeläget att man fortlöpande undersökte möjligheterna att inom ramen för en oförändrad anslagsbelastning undvika orättvisa och oskäligen effekter av reglerna.

Såsom redan har beskrivits ändrades ersättningsreglerna i november 1982. Den maximala ersättningen för tidspillan höjdes då från 135 kr. till 200 kr. per dag samtidigt som en högsta timersättning på 30 kr. infördes.

Med anledning av motionsönskemål om höjd vittnesersättning uttalade utskottet i mars 1984 (JuU 1983/84:18 s. 7) att utskottet inte ansåg det möjligt att i rådande budgetläge förorda generösare regler. Utskottet framhöll samtidigt att de förändringar som hade vidtagits syntes ha inneburit en förbättring i stort för de ersättningsberättigade och även för de tillämpande domstolarna m. fl. myndigheter.

Med anledning av det aktuella motionsönskemålet vill utskottet anföra följande.

Som utskottet många gånger tidigare har framhållit är vittnesinställelsen grundad på en lagstadgad skyldighet som i rättskipningens intresse åvilar envar. Skyldigheten att inställa sig som vittne aktualiseras för ett relativt litet antal personer och då vanligtvis endast vid något eller ett fåtal tillfällen. Det finns dock vissa yrkeskategorier som förhållandevis ofta kommer i fråga som vittnen, t. ex. polismän.

Utskottet har vid flera tillfällen behandlat motionsönskemål om bättre skydd för vittnen i rättegångar. Det har därvid i samband med remissbehandling uttalats att ett hårdnande klimat har kommit att råda i huvudförhandlingar i vissa brottmål, särskilt i mål om ansvar för grövre brott, t. ex. narkotikabrottslighet, och att det inte så sällan förekommer att vittnen hyser rädsla och i ökande utsträckning visar obenägenhet att inställa sig inför rätta (se bl. a. JuU 1982/83:20 s. 26 f, 1983/84:24 s. 11 ff).

Enligt utskottets mening har regleringen om ersättning till vittnen m. fl. en inte oväsentlig betydelse i det omfattande system av bestämmelser i skilda ämnen som måste samverka sinsemellan för ett väl fungerande rättsväsende. Ersättningsreglernas konstruktion och ersättningsens storlek är därför viktiga inte bara av rent ekonomiska rättviseskäl; de kan indirekt få följder också för rättsväsendets effektivitet och för säkerheten i rättskipningen.

Utskottet anser att tiden nu är mogen för en översyn i generös anda av reglerna om ersättning till vittnen m. fl. Härvid finns det anledning att erinra om att förbättringar i fråga om nämndemännens arvoden är att vänta fr. o. m. den 1 juli 1985 (jfr JuU 1982/83:32 s. 32 och årets budgetproposition, bilaga 4, s. 90).

När det gäller den närmare inriktningen i fråga om förbättringar av vittnesersättningen anser utskottet att åtskilligt talar för att den som av domstol åläggs att infinna sig som vittne i en rättegång inte skall behöva lida någon ekonomisk förlust härigenom. Kostnader eller inkomstbortfall som vittnet inte kunnat undvika, t. ex. löneavdrag, ersättning till en vikarie eller utlägg för nödvändig övernattnings, bör vittnet i princip få full ersättning för.

Vid sidan av denna rättviseaspekt vill utskottet särskilt betona betydelsen av att reglerna är enkla att förstå och att tillämpa. Här kan det också finnas anledning av väga in skattereglernas förhållande till ersättningar av det slag det här är fråga om.

Det får ankomma på regeringen att närmare överväga hur en förbättrad ersättning till vittnen m. fl. bör utformas. Utskottet utgår ifrån att arbetet bedrivs skyndsamt.

Vad utskottet nu med anledning av motion 1655 har anfört om en översyn av reglerna om vittnesersättning m. m. bör riksdagen som sin mening ge regeringen till känna.

Utskottets hemställan

Utskottet hemställer

1. beträffande *medelsberäkningen*

att riksdagen med bifall till regeringens förslag till *Vissa domstolskostnader m. m.* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 34 800 000 kr.,

2. beträffande *kostnader för tilltalads bevisning*

att riksdagen avslår motion 1984/85:1245,

3. beträffande *översyn av reglerna om vittnesersättning*

att riksdagen med anledning av motion 1984/85:1655 som sin mening ger regeringen till känna vad utskottet anfört i detta hänseende.

4. Diverse kostnader för rättsväsendet. Utskottet tillstyrker regeringens förslag under punkt F 6 (s. 117) och hemställer

att riksdagen till *Diverse kostnader för rättsväsendet* för budgetåret 1985/86 anvisar ett förslagsanslag av 8 000 000 kr.

Stockholm den 26 februari 1985

På justitieutskottets vägnar

LENNART BLOM

Närvarande: Lennart Blom (m), Lisa Mattson (s), Eric Jönsson (s), Karin Söder (c), Björn Körlof (m), Helge Klöver (s), Arne Svensson (m), Gunilla André (c), Ulla-Britt Åbark (s), Lars-Erik Lövdén (s), Sven Munke (m), Hans Petersson i Röstånga (fp), Hans Göran Franck (s), Birthe Sörestedt (s) och Göran Magnusson (s).